

kryptokálvinistákat támogatta (297); Forgách Simon és Imre nem a lutheranizmus elkötelezett hívei: mindkét nagy protestáns felekezettel segítettek, Simon fia, Mihály bevalóan református volt, Imrének szerepe lehetett a vizsolyi Biblia kiadásának megszervezésében, s az ő pártfogoltjuk volt Siklósi Miklós, aki Nagymarost reformátussá tette (278, 323); Ecsedi Báthory Istvánról ezzel szemben nem tudjuk, támogatta-e az első teljes nyomtatott magyar Bibliát, akkor sem, ha ez így „közismert” (388), s Rimay János az ő kamarása volt, nem Báthory Miklósé (390).

Túllépve recenzióm eme kis fullánkján, nem marad más hátra, mint hogy lélekben megemlejem a kalapom Szakály Ferenc teljesítménye láttán. Könyve kétségkívül a Humanizmus és Reformáció sorozat egyik legkiemelkedőbb darabja, valóságos enciklo-

pédiája a 16. századi Magyarországnak. Fontos történelmi és művelődéstörténeti kérdéseket vet fel, soha nem látott részletességű esettanulmányokkal igyekszik azokat megválaszolni, majd az elmondottakat a magyar történelem távlatába állítja. Feladta a labdát a korszak kutatóinak, s meg kell majd erőltetni magunkat, ha le akarjuk ütni azt. A történész kollégák között van néhány, aki ehhez hasonlóan ismeri ezt a különös századot (a tragikusan korán elment Barta Gáboron kívül Bessenyei József és Pálffy Géza), az irodalomtörténészek között azonban (beleértve magamat is) nyoma sincs egy ilyen monográfia vagy akár cikkgyűjtemény előkészületeinek. Legyen ez a mű (melynek szerzője méltán lépett a közelmúltban az akadémikusok közé) számunkra is bátorítás és biztatás.

Szabó András

ESTERHÁZY PÁL: AZ EGÉSZ VILÁGON LÉVŐ CSUDÁLATOS BOLDOGSÁGOS SZŰZ KÉPEINEK RÖVIDEDEN FÖLTETT EREDETI

(Nagyszombat, 1690), hasonmás kiadás, Knapp Éva – Tüskés Gábor és Galavics Géza tanulmányával, Budapest, Balassi Kiadó–MTA Irodalomtudományi Intézet, 1994, 6 + [217] + 8 l., 118 t. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 30).

Esterházy Pál (1635–1713) politikusi, közigazgatási, de írói, mecénási szerepéről is számos könyv, tanulmány jelent meg a kilencvenes években. Személyéhez sok szálon kötődnek a politika- és gazdaságtörténeti vizsgálódások mellett a színház-, a zene-, a képzőművészet-, a könyvtörténeti, vagy éppen az elmúlt évtizedben lendületet vett Zrínyi-kutatások is. A legutóbbi negyed évszázadban az egyház-, de elsősorban a valástörténeti forrásfeltárásoknak és feldolgozó munkának helyet adó művelődéstörténeti kutatásokban is külön fejezetek szólnak azoknak az évtizedeknek magyar nádoráról, amelyekben eldőlt Magyarország Habsburg

Birodalomhoz való tartozásának mikéntje, és eldőlt a magyar művelődés sorsa is. Mint a király után az országban a legfontosabb politikai tényező, a nádor közjogi hatalmánál és anyagi erejénél fogva olyan udvartartást tudott kialakítani, amely művelődéspolitikai programokat nélkül is követendő és sokak által követett példát mutatott gyakorlatával.

Knapp Éva és Tüskés Gábor tanulmánya Esterházy nádor első nyomtatásban is megjelent könyvének kialakulástörténetét, forrásait mutatja be a szerzőktől megszokott aprólékossággal. Számba vették a mű kéziratot előfogalmazványait és ebből kialakí-

tották azt a képet, amely szerint a nádor már az 1660-as évektől kezdődően foglalkozott e munka létrehozásával, de az 1690-ben kiadott változat 1687 és 1690 között keletkezett. A boldogasszonyi ferences templomban lévő Mária-szobor történetét már 1675-ben kiadásra kész változatban is megírta, mégis egy 1679-ben Bécsben megjelent mirakulumos könyv részeként az ő neve nélkül látott napvilágot. A magyarországi Mária-kultusz elterjesztésén, tudatosabbá tételén egész életében fáradozó főúr az 1680-as évek végén „politikailag fokozatosan háttérbe szorult, s az 1690-es év elején az elfáradás és csüggedés jelei mutatkoztak rajta.” Az évtized utolsó éveiben készíti el *Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti* című művének kéziratát úgy, hogy a forrásokról készített latin nyelvű feljegyzések alapján immár magyarul megírja a képek történetét és a hozzájuk kötődő csodákat.

A kísérő tanulmány szerzői a mű céljaként az ellenreformáció hatékonyabbá tételét, a Mária-képek számbavételének és a magyarországi műfajteremtés (a Mária-kegyképek eredetéről szóló elbeszélésgyűjtemény) szándékát emelik ki. A jezsuita nevelésben részesült nádor a jezsuita rendnek azonban nem csupán azzal a hagyományával találkozott, amely a Habsburg Birodalom uralkodója és a magyarországi ellenreformáció érdekeit szolgálta ki, hanem egy olyanval is, amely az éles politikai összeközékeket elkerülve, a lojalitást nem feladva, a magyarországi hagyományokat felkutatva és felmutatva, művelődési programot teremtve és végrehajtva mégis egy majdani önálló Magyarország létrehozásán fáradozott. Ennek a jezsuita hagyománynak ma már sok részét ismerjük. Nem csupán arról van szó, hogy a jezsuiták csatlakoztak a ferencesek missziós tevékenységéhez a hó-

doltságban és Erdélyben, hanem arról is, hogy Szántó Arator István már a 16. században dolgozott a Biblia magyar nyelvre való fordításán, az egyébként nem magyar Melchior Inchofer pedig a 17. század elején megírta a magyar egyháztörténetet – nem a magyarországit, hanem a magyart – úgy, hogy a Mária-kultusz már e műben is hangsúlyos helyen szerepel. Közismertek azok a törekvések is, amelyek az önálló, az ausztriaiától független magyar jezsuita provincia létrehozását célozták, s több jezsuita támogatta II. Rákóczi Ferenc elképzeléseit. A török kiűzése után politikailag csalódott, háttérbe szorult nádor tehát azzal, hogy irodalom- és – mint Galavics Géza is több helyen megállapítja – művészetpártoló tevékenységét erősíti, hosszabb távon gondolkodva, a magyar társadalom anyagi és szellemi valóságával számolva ugyanazt a politikát folytatja, amelyet elkezdett s megvalósíthatónak hitt Buda visszavívása előtt is. Erre utal egyébként az is, hogy élete vége felé erősíti kapcsolatait az Ausztriához kevéssé kötött ferencesekkel. Knapp Éva és Tüskés Gábor tanulmányából igazából a mű korban való elhelyezésének csupán ezt az egy aspektusát hiányoltam, s indokolatlanul tűnik számomra Esterházy ellenreformációs szándékának többszöri emlegetése e munkája kapcsán.

A Mária-kegyképek eredetéről szóló elbeszélésgyűjtemények kialakulástörténetének vázlatos áttekintése Esterházy lehetséges forrásainak számbavétele mellett azért is fontos, mert olyan szerzői névsort közöltek a tanulmány írói, amely a műhöz kapcsolódó valamennyi elemzésnek jó kiindulópontul szolgálhat, illetve a tanulmánynak ez a része jól tanítható, tanulható. Esterházy műve tehát egy 1478-tól irodalmilag is jól követhető sorba illeszthető, s e sorban meghatározó helyet foglal el Esterházy fő forrá-

sa, Wilhelm Gumpenberg (1609–1675) müncheni jezsuita számos kiadást megért munkája, az *Atlas Marianus*. A kísérőtanulmány a források meghatározása után Esterházy könyvének részletes elemzését nyújtja. A megjelent változatot a felkutatott kéziratok előzmények minden darabjával összeveti, s megállapítja a nádor munkamódszerét, forráshasználatát addig, amíg a kép eredetének leírása, a megtalálás története és a csodák leírása elkészült.

Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti a korban egyedülálló magyarországi nyomtatvány volt, hiszen 118 egész oldalas metszet díszíti. Galavics Géza tanulmánya e

metszetek keletkezéstörténetét mutatja be, megállapítva, hogy a forrásul szolgáló Gumpenberg *Atlas Marianus*-kiadásait Esterházy 17 új képpel egészítette ki. A Gumpenberg-kiadásokkal ellentétben itt valamennyi képnek egyetlen metszője volt, a frankfurti származású, 1684-től Bécsben élő Matthias Greischer (meghalt 1712), akit a kismartoni főúr több más munkával is megbízott. Az ő élettörténete is rámutat arra, hogy Esterházy Pál a közép-európai sokszorosított grafika egyik jelentős mecénása volt. E mecénatúrája is – saját családja múltjának ábrázolása mellett – elsősorban a Mária-kultusz elterjesztését szolgálta.

Monok István

II. RÁKÓCZI FERENC FOHÁSZAI / ASPIRATIONES PRINCIPIS FRANCISCI II. RÁKÓCZI / ASPIRATIONS DU PRINCE FRANÇOIS II RÁKÓCZI

A latin szöveget gondozta és jegyzetelte Déri Balázs, a francia szöveget gondozta és jegyzetelte Kovács Ilona, a tárgyi jegyzeteket készítette Hopp Lajos, a magyar fordítás Csóka Gáspár és Déri Balázs, a szöveget kísérő tanulmányok Hopp Lajos, Kovács Ilona és Déri Balázs munkái, Budapest, Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1994, 377 l. (Archivum Rákócziánium, 4).

Mindig rendkívüli örömet okoz, ha irodalmi és kulturális örökségünk megmentésére, kiadására vállalkoznak kutatóink, és különösen fontos ez akkor, amikor, mint a jelen kötetben publikált írások esetében, a kéziratok külföldön találhatóak, nehezen elérhetőek. Az Archivum Rákócziánium III. Osztálya új folyamának (Írók) kötetei között, II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratainak* kritikai kiadása (1. kötet) és az állambölcseleti és etikai értekezéseket tartalmazó *Politikai és erkölcsi végrendelet* című mű (3. kötet) után a sorozat 4. kötetében most a fejedelem száműzetésben írott fohászainak gyűjteményét ismerhetjük meg kritikai kiadásban. Az újabb kötetnek köszönhetően II. Rákóczi Ferenc portréja további elemekkel egészült

ki, a fejedelem, a hadvezér, a mindennapjait élő ember, az író képe egyre pontosabban rajzolódik elénk.

A *Fohászok* című kötet három szöveget kapcsol egybe: az *Egy keresztény fejedelem fohászai*, a *Fohászok háború esetén*, valamint a *Szentáldozás előtti és utáni szemlélődésben fogant fohászok* című írásokat, amelyek Rákóczi két változatban, latin és francia nyelven készített el. A kötetben az eredeti szövegek kritikai kiadása mellett a teljes, szöveghű fordítást is megtaláljuk, amely most jelenik meg először. A kiadás a párizsi Bibliothèque Nationale-ban található teljes kétnyelvű kézirat szövegét veszi alapul, amelyet Rákóczi oldalanként parafált aláírásával, de figyelembe veszi a troyes-i levél-